

УДК 352.232:808.5

Олена Іванівна ГЕВКО,

*викладач кафедри педагогіки та психології Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті розкрито зміст та структуру риторичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників, показано важливість формування цієї необхідної складової для їх подальшої професійної діяльності.

Ключові слова: *риторика, риторичні вміння, риторична культура майбутніх офіцерів-прикордонників.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Значне зростання обсягу завдань, що їх вирішує Державна прикордонна служба України, веде до ускладнення процесів управління оперативно-службовою діяльністю, суттєво змінює характер діяльності усього складу органів охорони державного кордону, відділів прикордонної служби і вимагає якісних змін у підготовці персоналу. Важливого значення у наш час набувають моральні й інтелектуальні якості, комунікативні уміння персоналу. Від якості спілкування майбутнього офіцера-прикордонника залежить ефективність прикордонного контролю у пунктах пропуску, імідж держави, ступінь інформованості керівництва, ефективність впливу на осіб, які перетинають державний кордон, морально-психологічний клімат колективу тощо.

При спілкуванні майбутніх офіцерів-прикордонників з громадянами, які перетинають державний кордон, велике значення має їх уміння говорити та слухати. Те, як людина говорить, веде розмову, свідчить про

її становище, освіти, вихованість і самодисципліну. Саме уміння майбутнього офіцера-прикордонника говорити та слухати є найважливішими складовими його риторичної культури. Цим обумовлена важливість навчання риторики майбутніх офіцерів-прикордонників.

Отже, проблема формування риторичної культури у майбутніх офіцерів-прикордонників є досить актуальною.

Метою статті є аналіз поняття “риторична культура”, а також складових риторичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз спеціальної літератури з проблеми формування риторичної культури особистості свідчить, що сьогодні поняття “риторична культура” в педагогіці вживають поряд з такими, як: “культура мови”, “мовленнева (професійна) майстерність”, “риторична грамотність”, “комунікативна культура” тощо. Так, російські вчені-педагоги Л. Граудіна, Н. Безменова, Н. Михайличенко поняття “риторична культура” ототожнюють з поняттям “мовленнева майстерність”, зараховуючи до її складу логічну культуру, психолого-педагогічну культуру, культуру спілкування, техніку мови. У працях Д. Александрова та Ю. Рождественського, де здійснено аналіз сучасної теорії риторики, перевага надається терміну “риторична (ораторська) грамотність”. Такі відомі українські педагоги, як І. Зязюн, А. Капська, Г. Сагач, Н. Тарасевич трактують риторичну культуру як вищий вияв професійно-виконавської культури, педагогічної майстерності. Ці вчені поняття риторичної культури ототожнюють з поняттям педагогічної майстерності. Щодо цього слід зазначити, що педагогічною майстерністю, так само, як і комунікативною культурою не вичерпується весь зміст поняття “риторична культура” [7, с. 185–195].

Питанням формування риторичної культури присвячене дослідження Я. Білоусової. Вона вважає, що риторична культура є специфічним виявом загальної культури людини в межах її риторичної діяльності. На думку вченої, її визначення закономірно впливає зі змісту поняття риторики як науки, її головних завдань [1].

В. Гриньова, досліджуючи педагогічну культуру майбутнього вчителя, серед її компонентів виділяє комунікативний, надаючи великого

значення формуванню таких елементів риторичної культури, як техніка мови й голос [3].

Окремі питання формування риторичної культури представників інших професій вивчали такі дослідники, як Є. Тягнирядно, Л. Шиянюк, І. Гаркуша, Г. Онуфрієнко та інші. Незважаючи на це, проблема формування риторичної культури у майбутніх офіцерів-прикордонників залишається поза увагою дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема мовно-риторичної культури, її сутність, складові, чинники та її функції в соціумі, її інтелектуальне навантаження в професійній сфері з давніх часів були в центрі уваги суспільства, бо ж за конкретним мовленням розпізнається особистість мовця, іноді навіть усупереч його бажанню.

Недостатній рівень риторичної культури помітно знижує рейтинг фахівця, позбавляючи його професійної перспективи, бо знання з риторики як лінгвокультурологічної науки й мистецтва ефективної усної переконуючої комунікації, безперечно, становить фундамент освіченості та професіоналізму.

Для визначення змісту і структури риторичної культури важливе значення має її порівняльний аналіз з поняттям “мовленнева культура”. Слід зазначити, що теоретичну розробку феномену мовленневої культури у радянській та вітчизняній лінгвістиці здійснено досить ґрунтовно, зокрема цю проблему свого часу досліджували Г. Винокур, В. Виноградов, С. Ожегов, Б. Головін, М. Ілляш, К. Білодід, М. Пилинський, А. Коваль, Н. Бабич, М. Пентиліук та ін. Аналіз досліджень вчених дозволяє стверджувати, що у сучасній науковій і навчальній літературі поняття мовленневої культури використовують у двох значеннях:

у вузькому, традиційному розумінні – як дотримання мовцем норм літературної мови, при цьому вважають, що нормативність мовлення охоплює, крім правильності, такі якості, як точність, ясність, багатство, стислість, доречність тощо;

у широкому, риторичному розумінні – як культуру мовленневої діяльності у всіх аспектах, що ґрунтується на принципі функціонально-комунікативної оптимальності.

У свою чергу риторичну культуру теж визначають у вузькому і широкому значенні. У широкому значенні йдеться про культуру публічного мовлення (ораторську), а у вузькому – про культуру риторичної діяльності у всіх її формах, родах, видах і жанрах (усне і писемне мовлення, зокрема монолог, діалог; побутове, ділове, наукове мовлення). У цьому випадку риторична культура належить до царини мови як засобу спілкування [4].

Трактування риторики у широкому значенні передбачає вивчення мисленнево-мовленнєвих процедур створення мовленнєвого твору. Йдеться про дослідження якості змісту мовлення, що є найважливішим у риторичній культурі. Поняття “риторична культура” при цьому також охоплює техніку мовлення, поведінку мовця, його імідж, уміння аналізувати власне і чуже мовлення з точки зору правильності оцінки риторичної ситуації, якості змісту і форми мовленнєвої продукції, переконливості мовлення, досягнення комунікативної мети тощо.

На нашу думку, не слід ототожнювати поняття мовленнєвої й риторичної культури. Ще Арістотель наполягав на тому, що у риторики є своя мета, якої немає в жодного іншого мистецтва, – переконання. Є просте пояснення, чому риторична культура пов’язана не просто з умінням говорити та висловлювати думки, а з “триединим” умінням впливати на розум, почуття і волю слухача: логос, пафос, етос.

З огляду на це пропонуємо зміст поняття “риторична культура” розглядати у двох аспектах. По-перше, як якісну характеристику особистості, що є показником духовного розвитку, сформованих риторичних знань, умінь та навичок, а також здібностей і потреб у риторичній діяльності. По-друге, як діяльнісну категорію, що сприяє формуванню у майбутніх офіцерів-прикордонників багатогранних ставлень, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання через набуття риторичного досвіду та використання в усіх видах їх фахової діяльності.

Слід підкреслити, що риторична культура охоплює не тільки знання мови. Риторична діяльність завжди персональна. Сформованість у мовця риторичної культури передбачає, що мовцю є що сказати.

Риторична культура як особистісне надбання передбачає наявність системи цінностей, переконань (релігійних, наукових, суспільно-полі-

тичних), розвинену моральну, національну, мовну свідомість, відповідний рівень інтелекту, ерудиції, життєвий досвід. Риторична культура передбачає, що мовець усвідомлює свою потребу (бажання чи необхідність) створювати текст, має до цього здатність і реалізує її для створення власних риторичних текстів, а головне – усвідомлює свою відповідальність перед суспільством за власну риторичну діяльність і діє відповідно до цього. Через риторичну культуру виявляється здатність особистості реалізовувати у своїй риторичній діяльності прагнення до більш справедливого світу. Риторику від свого початку розглядали як мистецтво виховання громадянина, “достойного мужа, готового до публічної промови”, що своїм словом буде захищати свій поліс. Сьогодні ця місія риторики формувати активного учасника громадянського суспільства залишається актуальною [5].

Слід звернути увагу на цікаве міркування О. Волкова про нетотожність риторичних здібностей мистецтву слова. “Якщо красномовство – це вміння захопити аудиторію промовою, сказати чи написати красиво, привабливо, витончено, то риторичні здібності полягають, в основному, в умінні знайти найкраще рішення за певних обставин, належним чином його обґрунтувати і виразити в слові. Риторичні здібності виробляються освітою, досвідом, моральною підготовкою, тому риторична освіта є в суспільстві єдиним засобом позбутися некомпетентності й демагогії” [2].

Отже, як бачимо, риторична культура є складним поняттям, яке поєднує у собі, крім культури мовлення у традиційному розумінні, певні аспекти культури мислення, психологічної культури, сценічної майстерності, риторичну етику, імідж мовця.

Для риторичної культури особистості важливе значення має вміння переходити від побутових уявлень і умінь до певного наукового абстрагування, до використання науково обґрунтованих, практично ефективних методів і прийомів підготовки, організації, аналізу риторичної діяльності. З огляду на це основою риторичної культури можна вважати наявність у людини теоретичних знань з риторики. На нашу думку, це має бути науково-теоретична інформація, що забезпечує адекватне моделювання, прогнозування результатів риторичної діяльності, а також сприяє

засвоєнню і використанню алгоритму риторичної діяльності, різних методів і технологій підготовки тих чи інших видів риторичної продукції; це також знання про історію красномовства, про особливості національного риторичного ідеалу тощо. Саме засвоєння такої інформації великою мірою сприяє формуванню риторичної свідомості особистості, тобто її стійкому прагненню до удосконалення своїх здібностей у цій царині.

З огляду на це, риторичну культуру особистості, зокрема і майбутнього офіцера-прикордонника, у навчально-педагогічному аспекті слід визначити як сукупність риторичних знань, умінь і навичок, що сприяють успішній риторичній діяльності у різних її видах.

Структура риторичної культури, представлена комплексом риторичних умінь, може бути багатоваріантною. Так, наприклад, О. Залюбівська пропонує виділяти структурні компоненти відповідно до етапів риторичної діяльності та аспектів риторичної діяльності.

Перший варіант у той чи інший спосіб представлений у навчальній літературі, позаяк зміст більшості посібників з риторики організовано за формулою риторичної діяльності.

У максимально узагальненому вигляді ця структура буде такою:

етапи риторичної діяльності (докомунікативний, комунікативний, посткомунікативний);

риторика монологу (уміння створювати текст відповідно до цілей і умов риторичної ситуації, уміння подавати текст слухачам);

риторика діалогу (уміння розробляти концепцію діалогу, моделювати його відповідно до цілей і умов риторичної ситуації, уміння організувати і проводити діалог, уміння аналізувати чужу і власну риторичну діяльність).

Другий варіант структури риторичної культури відтворює багатоаспектність риторичної діяльності. До неї включають п'ять основних компонентів: інтелектуально-творчий, мовностилістичний, психологічний, етико-педагогічний та сценічно-артистичний [5].

Ще один варіант у своєму дослідженні подає М. Препотенська, яка пропонує виділити такі складові риторичної культури: доброзичливе ставлення до співрозмовників, слухачів; адекватна кінесика; ефективна техніка мовлення; висока культура мови; актуальність теми спілкування;

логічність викладу; образність; новизна інформації; єдність форми і змісту; позитивна енергетика промовляючого; впевненість [6].

Я. Білоусова, досліджуючи формування риторичної культури у студентів-гуманітаріїв, подає модель структури цієї культури як складне динамічне ціле із п'ятьма підструктурами – комунікативною культурою (риторичною етикою), мисленневою (логічною) культурою, культурою мовлення, духовно-моральною культурою та сценічною культурою [1].

Аналіз спеціальної літератури з проблеми, урахування специфіки прикордонної діяльності дають можливість зробити відповідні висновки і включити до структури риторичної культури майбутнього офіцера-прикордонника такі компоненти:

культура мовленнєвого спілкування і впливу;

культура невербальної поведінки;

техніка мовлення;

комунікативні якості мови, зокрема її правильність та виразність.

У кінцевому результаті можемо конкретизувати вміння, які свідчать про сформованість риторичної культури у майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме: вміння вислухати та прийняти думку співрозмовника; вміння критично оцінювати своє мовлення та суспільну мовну практику, вміння уникати конфліктів (прогнозуючи їх); вміння вести гармонізуючий діалог. Слід підкреслити, що для майбутнього офіцера-прикордонника знання правил та особливостей гармонізуючого діалогу сьогодні стає основою його професійного спілкування і, навпаки, невміння вести конструктивний діалог призводить до непотрібного протистояння і протидії, до гальмування ефективного розв'язання проблем.

Одним з головних показників сформованості риторичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників є риторичне бачення ситуації мовленнєвої взаємодії суб'єктів професійної діяльності. Досягти цього можна лише в результаті тривалого спеціального навчання, відмінного володіння граматичною, лексичною, фонематичною стороною мовлення, а також через самовдосконалення. За допомогою риторичної вправності можна переконати слухачів, спонукати до певних дій, захиститися за необхідності, загалом здійснити необхідний мовленнєвий вплив.

На сучасному етапі особливу увагу слід приділяти підвищенню рівня риторичної культури та комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Комунікативна компетенція дає змогу реалізувати одну з основних суспільних потреб – потребу людини в спілкуванні, а риторична культура забезпечує не тільки можливість реалізовувати потребу людини в спілкуванні, а й найбільш ефективно вирішувати життєво важливі проблеми в усіх сферах комунікації: у побуті, на службі, у ділових стосунках, в освіті, у науці, у техніці й культурі та професійній діяльності.

Формування риторичної культури майбутнього офіцера-прикордонника є важливою складовою його професійної підготовки та потребує налагоджених та цілеспрямованих зусиль всього науково-педагогічного складу навчального закладу. Саме тому зміст програми з риторики у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького передбачає надання курсантам знань з історії античного та українського ораторського мистецтва, теоретичних засад риторики та особливостей розвитку й формування сучасної риторики, культури мовлення, які формують мисленнево-мовленневу та комунікативну культуру.

Висновки. Риторичну культуру майбутніх офіцерів-прикордонників у навчально-педагогічному аспекті можна визначити як сукупність риторичних знань, умінь і навичок, що сприяють успішній риторичній діяльності в різних її видах.

Дослідження змісту і структури риторичної культури має важливе значення для розробки методики викладання дисципліни риторики у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Саме тому формування риторичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників є важливим чинником підвищення ефективності виконання ними службових завдань.

Перспективами подальших наукових досліджень є визначення педагогічних умов формування та розвитку риторичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників та розробка навчально-методичного забез-

печення цього процесу з урахуванням особливостей службово-ділового спілкування персоналу Державної прикордонної служби України.

Список використаної літератури

1. Волков А. А. Мы по-интеллигентски дики и бескультурны [Электронный ресурс] / А. А. Волков // Судьба и Вера. Беседы с учеными, священниками, творческой интеллигенцией. – Режим доступа : http://azbyka.ru/moi_put_k_vere/sudba_i_vera_20-all.shtml
2. Залюбівська О. Б. Риторична культура у колі суміжних понять (до питання визначення риторичної культури) / О. Залюбівська // Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2012. – № 6. – С. 42–47.
3. Залюбівська О. Б. Педагогічні засади формування риторичної культури особистості / О. Залюбівська // Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2007. – № 6. – С. 126–132.
4. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя / В. Гриньова. – Харків : Основа, 1996. – 104 с.
5. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Я. В. Білоусова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
6. Препотенська М. Риторика. 10 ключових тем : навч. посіб. / М. Препотенська. – К. : Фірма ІНККОС, 2009. – 254 с.
7. Сагач Г. М. Риторика : навч. посібник для студентів серед. і вищ. навч. Закладів / Г. М. Сагач. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. – 568 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Шумовецька С. П.

Стаття надійшла до редакції 4.11.2014.

Гевко Е. И. Сущность и составляющие риторической культуры будущих офицеров-пограничников

В статье раскрыто содержание и структуру риторической культуры будущих офицеров-пограничников, показано важность формирования этой необходимой составляющей для их дальнейшей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *риторика, риторические умения, риторическая культура будущих офицеров-пограничников.*

Gevko O. I. **The essence and forming units of the rhetorical culture of the future border guards**

The article is dedicated to the matter and structure of the rhetorical culture of future border guard officers, the importance of this necessary component during their further professional training is shown.

The matter and structure of the rhetorical culture are defined by comparative analysis of the given notion with the notion of verbal communication culture. The matter of the notion is suggested to consider in two aspects. At first, as qualitative characteristic of personality that is an index of spiritual development, formed rhetorical knowledge, skills, habits and also abilities and needs in rhetorical activity. Secondly, as operational category that facilitates the formation of diverse attitudes of future border guard officers, ensures self-knowledge, self-development, self-education through obtaining rhetorical experience and its application in all kinds of their professional activity.

The peculiarity of border guard's activity is taken into consideration by examination of special literature in question under study that gave the possibility to draw corresponding conclusions and to suggest the following structure of the rhetorical culture of future border guard officer, including the next components: verbal communication and influence culture; nonverbal behaviour culture, elocution, communicative language qualities: its accuracy, distinctness.

The indexes which indicate the formation of rhetorical culture of future border guard officers are distinguished, namely: ability to grant an audience and except interlocutor's opinion; ability to take stock of oneself verbal communication and social language practice, ability to avoid conflicts (by predicting); ability to conduct a congruent dialogue.

It is clarified that rhetorical culture is a complex notion which combines except verbal communication culture in traditional context some aspects of thinking culture, psychological culture, acting skills, rhetorical ethics and speaker's prestige.

Keywords: *rhetoric, rhetorical skills, rhetorical culture of the future border guard officers.*